

9. Эффективность государственного управления: Десятилетие измерения качества власти : докл. Всемирного банка. - Режим доступа : // <http://lenta.ru/news/2006/09/15/worldbank/>

Тетяна Кадлубович,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри політології та соціології
Київського національного університету
технологій та дизайну

Співвідношення понять політичного дискурсу та політичної комунікації

У статті розглядається проблема означення політичного дискурсу як категорії комунікації, описуються різні підходи до інтерпретації терміна "дискурс" у сучасних наукових школах. Робиться спроба проаналізувати співвідношення політичного дискурсу та політичної комунікації.

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, політична комунікація.

The article describes the problem of definition political discourse as a category of communication, describing the different approaches in interpretation of a term discourse in the modern scientific schools. Attempts to analyze the ratio of political discourse and political communication.

Key words: discourse, political discourse, political communication.

Постановка проблеми. Управління будь-яким сучасним суспільством неможливе без наявності в ньому розгалуженої системи політичної комунікації, через яку передається інформація від комунікатора до аудиторії і навпаки, за допомогою різноманітних форм та засобів повідомляється про події, факти, зміни у житті, певні точки зору. Нові завдання, які постають перед державним управлінням щодо організації діалогу влади і суспільства, підвищення якості державної політики з урахуванням думки громадськості, забезпечення конституційного права громадян на інформацію та участі в управлінні державними справами, потребують ґрунтовного вивчення політичного дискурсу та політичної комунікації як феномену, який актуалізує інтереси, потреби, світоглядні орієнтири та цінності учасників інформаційної взаємодії. Набувають актуальності власне політологічні проблеми вивчення політичного мислення, його зв'язку з політичною поведінкою, виникає необхідність побудови передбачуваних моделей у політології та розробки методів аналізу політичних текстів і текстів засобів масової інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню дискурсу присвячені дослідження, автори яких трактують це явище в різних наукових парадигмах. Це і лінгвістична концепція дискурсивної діяльності Е.Бенвеніста,

і семіотика Р.Барта, А.Греймаса, герменевтика дискурсу П.Рікера, археологія знання М.Фуко, теорія комунікативної події Т. ван Дейка, семантико-прагматичний аспект дискурсу під кутом зору теорії аргументації О.Дюкро, типології та структури типів дискурсу Г.Почепцова, Ф.Бацевича, дискурс як соціокультурне явище Н.Арутюнової, Ю.Хабермаса, К.Серажим та ін.

Тлумачення суті політичного дискурсу базуються на теоретичних засадах центрального поняття "дискурс" і розглядаються в працях Т. ван Дейка, Р.Барта, М.Фуко, Ю.Хабермаса, дослідженнях вітчизняних авторів: М.Льїна, Є.Шейгала, О.Баранова, Г.Почепцова та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Доцільно підкреслити, що у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі розкрито питання щодо теоретичних основ розуміння понять "політичний дискурс" та "політична комунікація". Проте наявні наукові розробки не надають чіткого та конкретного розмежування цих понять.

Метою статті є уточнення та розмежування значень понять "політичний дискурс" та "політична комунікація". Основну увагу приділено використанню цих понять, їх специфічним рисам, загальним підходам до вивчення політичного дискурсу та політичної комунікації, зроблено спробу проаналізувати їх співвідношення.

Виклад основного матеріалу. Поняття "дискурс" багатозначне, і сучасна наука визнає, що його визначення є дискусійним. У лінгвістичній та філософській традиціях поняття "дискурс" вживається як синонім слова "текст". Причому під текстом може розумітися не тільки специфічний продукт мовної діяльності, а й будь-яке явище дійсності, що має знакову природу і певним чином структуроване, наприклад фільми, спектаклі, мітинги, дебати тощо. Практика сучасного (із середини 1970 рр. ХХ ст.) дискурсивного аналізу пов'язує дискурс із закономірностями руху інформації у рамках комунікативної ситуації. При цьому підкреслюються динамічний характер дискурсу й зазначається, що саме цим поняття "дискурс" відрізняється від тексту (останній - статичний). Витоками такої точки зору є теорії французьких учених, насамперед М.Фуко, А.Греймаса, Ж.Деррида, Ю.Кристєва, М.Пешьо та ін. [7].

Французький лінгвіст Е.Бенвеніст використовує термін "дискурс" замість терміна "мовлення" і у 70-ті рр. ХХ ст. пропонує розглядати дискурс як "функціонування мови у живому спілкуванні" [5, с. 33]. Так само визначає дискурс і Г.Кук: "Дискурс - це мова у її використанні, мова для комунікації" (цит. за [5, с. 41]). У роботах Р.Барта та Ю.Степанова дискурс характеризується як "зв'язаний та досить довгий текст у його динаміці, що співвідноситься з головним суб'єктом, з "Его" усього тексту, з людиною, яка цей текст творить" [11, с. 36]. Тобто дискурс розуміється як мовлення, що є невід'ємною частиною комунікативної ситуації, а тому спроможний більш чітко виражати соціальну ситуацію. Дискурс - це і мовленнєва актуалізація одиниць мови, і вплив висловлювання на реципієнта з урахуванням ситуації, і соціально

або ж ідеологічно обмежений тип висловлювань, характерний для певного соціуму, а також теоретичний конструкт [7, с. 26-27].

Французький дослідник Т. ван Дейк [4] намагається поєднати різноманітні розуміння дискурсу як засобу макроструктури, комунікативної події та зв'язаної послідовності речень. Для нього дискурс - це "суттєва складова соціокультурної взаємодії, характерними рисами якої є інтереси, мета та стилі на рівні макроструктур" [4, с. 53], "комунікативне явище, що включає, крім тексту, ще й екстралінгвістичні фактори (знання про світ, думки, установки, мету адресата), що необхідні для розуміння тексту. ...Мовленнєвий потік, мова в її постійному русі, яка вбирає в себе всю багатоманітність історичної епохи, індивідуальних та соціальних особливостей як комуніканта, так і комунікативної ситуації, у якій відбувається спілкування" [4, с. 8-9]. Дискурс, на думку Т.ван Дейка, надає уявлення про предмети або людей, про їх властивості та відносини, про події або дії та про їх складні переплетення, тобто про деякий фрагмент світу, який автор називає ситуацією [4, с. 68-69].

У своїх дослідженнях Т. ван Дейк виокремлює також рівні дискурсу. Перший рівень - рівень мовленнєвого звертання, що являє собою повсякденну комунікацію, плітки, анекдоти, обговорення тощо. Другий - офіційний дискурс, який створюється на всіх рівнях ієрархії влади. У цьому випадку зовнішніми проявами дискурсу будуть як вербальні форми - мітинги, парламентські дебати тощо, так і письмові - постанови, правила, інструкції та інші офіційні тексти. Третій рівень дискурсу виробляється засобами масової інформації.

У роботах Ю.Хабермаса підкреслюється, що потрібно "розрізнити принаймні дві форми комунікації (або мови): комунікативну дію (взаємодію), з одного боку, та дискурс - з іншого. В межах першої значення та смисли приймаються наївно, некритично з метою обміну інформацією...; що ж до дискурсу, то в його межах темою стають проблематичні претензії на значення, і жодного обміну інформацією не відбувається" (цит. за [10, с. 36]). Вчинки та настрої, на думку Хабермаса, хоча і супроводжують дискурс, все ж не є його складовими частинами. Під дискурсом він розумів комунікацію особливого виду, специфічний діалог, мета якого - неупереджений аналіз реальності, позбавлений суб'єктивізму дослідника. Учасники мовної комунікації (дискурсу) аналізують реальність, відмовляючись від існуючих у свідомості й закріплених у мові стереотипів. Хабермас вирізняє головні випадки дискурсу: дискурс як засіб комунікативної дії; комунікативна дія, яка лише позірно набуває форми дискурсу; терапевтичний дискурс; нормальний дискурс (наприклад наукова дискусія); нові форми дискурсу (наприклад навчання за допомогою дискурсу) [10, с. 37]. Таким чином, для Ю.Хабермаса дискурс - особливий ідеальний вид комунікації, що має за мету критичне обговорення та обґрунтування поглядів і дій учасників комунікації, "значимий" діалог, інструмент пізнання реальності.

За всього розмаїття підходів до проблеми доцільно говорити про два основних. Прихильники першого підходу під дискурсом розуміють фрагменти дійсності, що мають часову довжину, логіку розгортання (сюжет) та є "закінченим твором, який сформувався на основі організації сенсів з використанням коду" [6, с. 24] тощо. Представники іншого, більш вузького підходу трактують дискурс як особливий вид комунікації. "Дискурс є комунікативна подія, - вважають вони, - що відбувається між тим, хто говорить і слухає (спостерігачем та ін.) у процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому й іншому контексті. Ця комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні й невербальні складові" [5].

Поняття комунікативної дії (на думку Ю.Хабермаса) охоплює всі види інтеракцій, які здійснюються спільно та узгоджено з іншими людьми. Час та місце комунікативної події не ідентичні часу та місцю її сприйняття, а її актуалізація визначається засобами масової інформації. Вона дозволяє надати життю індивіда соціально значимий характер, оскільки є формою соціальної та політичної практики, створюється під інституційним контролем та відображає зміни в суспільстві. Політична складова комунікативної події передбачає наявність у ній ідеологічного та впливового моментів і, як правило, характеризується фрагментарністю, незавершеністю та невизначеністю [12, с. 157].

Такий підхід до аналізу політичних явищ дає змогу розуміти дискурс - інтерперсональний діалог - не як "мовленнєву подію", а як "соціальний діалог", який відбувається за допомогою суспільних (політичних) інститутів між індивідами, групами та між самими інститутами, які беруть участь у цьому діалозі. Він формується в контексті функціонування політичних інститутів (засідання уряду, сесія парламенту, з'їзд партії тощо) і є політичним, якщо супроводжує політичний акт у відповідній інституційній атмосфері.

Саме тому кожному соціальному інституту сучасного суспільства притаманний свій інституційний тип дискурсу. Так, В.Карасик виокремлює науковий, релігійний, діловий, політичний, масово-інформаційний, юридичний, педагогічний та інші типи інституційного дискурсу [6]. Згідно з фаховою специфікою, дискурси прикріплюються до відповідної сфери, галузі чи виду діяльності [8, с. 32].

Виділення політичного дискурсу як окремого поняття впливає з розуміння політики як особливої сфери соціального життя, пов'язаної з феноменом влади, що пронизує всі сфери і рівні соціальної взаємодії. "Політика, за своєю суттю, є мовленнєвою діяльністю, у якій мова використовується для інформування інших про політичні проблеми і для переконання в необхідності взяти участь у діях, пов'язаних з даними проблемами" [8, с. 29]. А тому політичний дискурс може бути визначений як сукупність усіх мовленнєвих актів [12, с. 6] у відповідній інституційній атмосфері [9, с. 66], що

реалізується в усній та писемній формах, передбачає врахування фону, очікувань автора та аудиторії, прихованих мотивів, сюжетних схем тощо.

Сучасна наука розглядає поняття "політичний дискурс" з різних точок зору [5, с. 34]. По-перше, під політичним дискурсом розуміють тексти, що відображають політичну та ідеологічну практику певної країни, партії, течії в певну епоху та суспільну свідомість. Основою політичного дискурсу є повідомлення про факти та їх коментар, а сам він відображає політичну ситуацію, задає можливі форми політичної практики. По-друге, політичний дискурс - це результат, ефективність комунікації. Метою політичного дискурсу є не опис, а переконання, яке викличе у реципієнтів наміри, спонукання до "політично правильних" дій або оцінок тощо. Це "своєрідна театралізована агресія" [5, с. 36]. По-третє, політичний дискурс розглядається як прояв особистісних авторських сенсів у певних умовах [9, с. 68].

Політичний дискурс визначає й реальність політичної дії. "Потенційно політичними" можуть бути названі дії, в яких реалізується влада. Політичний дискурс формує і відтворює владні відносини в суспільстві. Тому політичний дискурс можна розуміти як особливий тип спілкування, метою якого є боротьба за владу та для якого характерний високий ступінь маніпулювання.

Отже, політичний дискурс розуміється [1; 8] як мовленнєві утворення (зв'язний (усний чи письмовий) текст), що стосуються сфери політики, реалізуються вербально та невербально, актуалізуються в певному ситуативному контексті, мають певну мету та орієнтовані на обслуговування сфери політичної комунікації. Дискурс є практикою комунікативних взаємин для досягнення суспільної узгодженості та соціальної згоди [10, с. 7].

До системотворчих характеристик політичного дискурсу належать масовість, домінування емоційності, використання засобів маніпулювання, опосередкованість політичної комунікації фактором мас-медіа (медіатизація політики), театральність, динамічність мови політики, яка зумовлюється актуальністю подій, що відображаються, та мінливістю політичної ситуації.

Одним із факторів, який спонукав до вивчення політичного дискурсу, стало прагнення зрозуміти сутність політичної комунікації.

Термін "політична комунікація" описує циркуляцію інформації у сфері політичної діяльності [2, с. 55]. У процесі комунікації виявляються взаємини між політичними акторами. Вона передбачає передачу тих чи інших смислових значень за допомогою мови, зображень, жестів, виразів обличчя та інших символічних форм, які сприймаються різноманітними органами чуття, й може бути надзвичайно різноманітною: від дипломатичних переговорів та повідомлень, що передаються каналами масової комунікації, до неформальних проявів суспільно-політичного життя.

Політичну комунікацію називають "нервовою системою державного управління" (К.Дойч) або порівнюють її роль у політичному житті суспільств-

ва з роллю кровообігу для організму людини (Ж.-М.Коттре), називають "джерелом життєвої сили" та "материнським молоком" політики [3, с. 69]. Політична комунікація, на думку Н.Вінера, - це створення, відправлення, отримання та обробка повідомлень, які суттєво впливають на політику.

Таким чином, політична комунікація - це весь діапазон формальних та неформальних комунікаційних процесів у суспільстві, особливий, окремий випадок комунікації, який являє собою інформаційний вплив політичних суб'єктів один на одного та на соціальне середовище, яке їх оточує, щодо влади, владних відносин у суспільстві та є атрибутом, невід'ємною властивістю політичної діяльності, без якого остання не може ні існувати, ні мислитися [3, с. 63].

Ідеальна модель політичної комунікації передбачає існування діалогу між різними носіями влади, а також між державою та громадянами, який ґрунтується на додержанні основних прав людини та громадянських свобод, що сприяє значному збільшенню участі громадян у політичному процесі та досягненню консенсусу між різними соціальними групами та прошарками населення [3, с. 40]. Це стає можливим за умови, що політична комунікація буде насамперед інтеракцією, тобто такою комунікативною дією, коли відносини між учасниками цієї взаємодії виходять на рівень "суб'єкт-суб'єктних" (комунікатор і реципієнт є рівноправними та відкритими; передбачається невороже та неекспансивне ставлення одного політичного суб'єкта до іншого тощо). Політичні інтеракції, які є актами прийняття рішень та реалізації владних відносин, все більше обнародуються та обговорюються, "промовляються", набувають ознак інформації. Оперативність та структурність інформації стає визначальним фактором структури "інформаційно-управлінського процесу", що здатен забезпечувати оптимальне функціонування всіх сфер суспільства.

Політична комунікація стає тією сферою, де функціонують усі політичні суб'єкти, вона формує "порядок денний", артикулює інтереси різноманітних учасників політичного процесу, аналізує політичні ситуації, організує обговорення актуальних проблем, є експертом тактики діяльності органів влади. Її метою є виявлення, дискусійне обговорення найбільш важливих для суспільства проблем з подальшим визначенням можливих, припустимих методів їх вирішення спільними зусиллями влади й суспільства. Політична комунікація залучає людину до подій політичного життя: в аналітичних матеріалах преси надаються та роз'яснюються відомості щодо головних прав, свобод та обов'язків сучасного громадянина; телевізійні аналітичні програми, ток-шоу, інтерактивні передачі роблять людину причетною до обговорення тієї чи іншої проблеми, їй надається змога висловлювати свої думки у прямому ефірі. Таким чином запроваджуються сучасні стандарти здійснення державного управління: демократичність, відкритість, прозорість тощо.

Політична комунікація, таким чином, є специфічним видом політичних відносин, за допомогою яких політичні суб'єкти створюють та поширюють суспільно-політичну інформацію, змістом якої є державне управління, здійснення влади та політики.

Автор поділяє точку зору російського дослідника М.Грачова, який пропонує розглядати політичну комунікацію як атрибут, невід'ємну властивість політичної діяльності, "особливий випадок комунікації, який є інформаційним впливом політичних акторів один на одного та оточуюче соціальне середовище (суспільство) з приводу влади, владних відносин у суспільстві" [3, с. 64].

Висновки. Роблячи висновок з усього сказаного, можна зазначити, що поняття "політичний дискурс" та "політична комунікація", які активно вживаються в науковій літературі, надзвичайно близькі за своїм значенням. Але політичний дискурс являє собою змістовний бік політичних відносин, несе в собі смислове навантаження, а політична комунікація - більше процес, вид політичних відносин, інтеракція.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні політичного дискурсу, його характеристик, оскільки це допоможе в розумінні політичної комунікації як важливого засобу підвищення ефективності державного управління. Ці знання можуть бути використані як теоретичне обґрунтування розробки програм державного управління, у прийнятті управлінських рішень, регулюванні комунікації державних органів влади із громадянами тощо.

Список використаних джерел

1. Бурбело В. Б. Модель дискурсу в парадигмальному вимірі / В. Б. Бурбело // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка / відп. ред. О. І. Чередниченко. - К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2004. - С. 81-85. - (Серія "Іноземна філологія"; вип. 38).
2. Гончаров М. Ю. Риторика политической коммуникации / М. Ю. Гончаров // Массовая коммуникация в современном мире : сб. науч. тр. / под ред. д.ф.н., проф. Ю. П. Буданцева и др. - М. : МГИМО, 1991. - С. 55-60.
3. Грачев М. Н. Политическая коммуникация: теоретические концепции, модели, векторы развития / М. Н. Грачев. - М. : Прометей, 2004. - 328 с.
4. Дейк Т. А. ван. Язык. Познание. Коммуникация : пер. с англ. / Т. А. ван Дейк ; сост. В. В. Петрова; под ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петровой. - М. : Прогресс, 1989. - 312 с.
5. Демьянков В. З. Политический дискурс как предмет политологической филологии / В. З. Демьянков // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования : сб. науч. тр. / отв. ред. и сост. В. И. Герасимов, М. В. Ильин. - М. : РАН ИНИОН, 2002. - С. 32-43.
6. Карасик В. И. Структура институционального дискурса / В. И. Карасик // Проблемы речевой коммуникации : межвуз. сб. науч. тр. / отв. ред. М. А. Кормилицына. - Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 2000. - С. 25-33.
7. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса : пер. с фр. и португ. / общ. ред., вступит. ст. и коммент. П. Серию ; предисл. Ю. С. Степанова. - М. : Прогресс, 1999. - 416 с.

8. Дискурс іноземномовної комунікації : кол. моногр. / наук. ред. проф. К. Кусько. - Львів : Вид-во Львів. нац. ун-ту імені Івана Франка, 2001. - 495 с.
9. Медвідь О. М. Прагматичні інтерпретації текстів політичного дискурсу / О. М. Медвідь, І. Г. Измайлова // Вісн. СумДУ. - 2008. - № 1. - С. 66-71. - (Серія "Філологія").
10. Ситниченко Л. А. Першоджерела комунікативної філософії / Л. А. Ситниченко. - К. : Либідь, 1996. - 176 с.
11. Степанов Ю. С. Альтернативный мир, Дискурс, Факт и принцип Причинности // Язык и наука конца XX века : сб. ст. - М. : РГГУ, 1995. - С. 35-73.
12. Стризов А. Л. Политика и общество: социально-философские аспекты взаимодействия / А. Л. Стризов. - Волгоград : Изд-во Волгогр. гос. ун-та, 1999. - 340 с.

Володимир Купрій,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державної політики
та управління політичними процесами НАДУ

Вплив демократичних чинників на вироблення суспільної політики

У статті розглядаються демократичні чинники, що справляють вплив на процес суспільної політики, аналізується місце цих чинників серед інших контекстуальних впливів, яких зазнає процес формування політики.
Ключові слова: суспільна політика, аналіз політики, процес політики.

In the article the author defines and describes the democratic factors in public policy-making process. In addition, the author explores the role of the contextual factors on the policy-making process.
Key words: public policy, public policy analysis, policy process.

Постановка проблеми. Фінансово-економічна криза, що охопила значну частину світу останнім часом, змушує в черговий раз повернутися до питань ролі та функцій держави. Власне, сьогодні по-новому актуалізується питання про державне втручання та відповідальність держави. Дії урядів країн, що по-особливому відчували на собі удар кризи, з подолання негативних її наслідків та відновлення економічного зростання засвідчують, що розгортається принципова дискусія між двома головними підходами: вливання в економіку державних коштів (США) та посилення державного регулювання (Німеччина, Франція). Це, у свою чергу, викликає значну увагу до питань ефективності та результативності державної (суспільної) політики*, оскільки коло

* Беручи до уваги існуючу термінологічну дискусію навколо українського варіанта використання англійського терміна "public policy" (див. [3-5]), у статті нами застосовуються як синонімічні терміни "державна політика" та "суспільна політика".